

A MÚLT TAPASZTALATA, A JÖVŐ HASZNA

E tanulmány célja bemutatni a 21. század biztonsági kihívásainak és kockázatainak 19. századi előzményeit, azokat/olyanokat, amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban állnak a jelennel. Számptalan olyan bűncselekményfajta tapasztalható napjainkban, amely a 19. század társadalmának rendjét éppúgy sértették, mint korszerűbb formáik napjaink egyéneit és közösségeit. Szervezeti átalakításokkal, tehetséges és alkalmas személyek hatalomba juttatásával próbálták meg régen és napjainkban is javítani a megelőző, felderítő, nyomozói tevékenyegen. A régi módszerek modernizált formában vannak jelen életünkben, mint ahogy az elkötelezett rendőr-tisztviselők is.

1. Rendfenntartók

Miután II. József 1785-ben létrehozta az alsófokú bíróságok hálózatát, Magyarország területét tíz kerületre osztották. Új közigazgatási közegek jelentek meg, mint a rendőrségi, csendőri és pénzügyőri ügyosztályok. A század végétől a legtöbb gondot a betyárok okozták, akik közül a leghíresebbek ebben az időben Bükkalján tevékenykedtek. A rendfenntartás letéteményesei a pandúrok voltak, élükön a csendbiztosokkal.

Az 1840-es években fokozódott az igény a reformok bevezetésére. A reformerek közül kiemelkedik Zsoldos Ignác országgyűlési képviselő és Nyáry Pál, aki aktív részese volt 1848-ban pesten a forradalmi rendfenntartásnak és tagja volt a Honvédelmi Bizottságnak is. Zsoldos első lépésként a városi rendőrség fejlesztését, szervezettségének erősítését és hatáskörének kiterjesztését tartotta szükségesnek. Javasolta, hogy működjön egy belső rendőrség, amely egy helyiség belterületének rendjére ügyel, míg egy külső a határ rendjét vigyázza. Nyáry Pál megkülönböztette a hatóságok és a hatósági közeget, rendfenntartás tekintetében a hatóság, a megyei ügyész, a főbíró, az esküdtek, – mint a szolgabírók választott segédei – a városkapitány, a megyei hajdúk parancsnoka.

A vármegyei rendvédelmi szervezetek a csendbiztosok intézmény körébe tartoztak, de ahol a csendbiztosok intézményét nem, vagy csak formálisan, illetve erősen megkésve vezették be, ott strázsa- vagy őrmesteri szervezetet alakítottak ki. A csendbiztosok intézménynek a megyei központi szerve mellett járási szerve is volt, a csendbiztosok alárendeltségében tevékenykedtek a lovas vagy gyalogos pandúrok. A megyei csendbiztosok előljárói az alispán vagy a főispán, a járási csendbiztosoké a főszolgabírók voltak. A puszták, a falvak és a városok külső határterületeinek közbiztonságát a lovas hadnagyi alakulatok – csendőrök elődei – biztosították. A hadnagyok vezetőjét ekkor kezdték főhadnagynak nevezni.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc kitörése után közigazgatási és rendőri funkciókat is ellátó Belügyminisztériumot hoztak létre, élén Szemere Bertalannal. A minisztériumnak négy osztálya volt: országlati (közjogi), közigazgatási, rendőri – Perczel Mór vezetésével – valamint a nemzetőrségi osztály. A rendfenntartás a polgárőrségre és a nemzetőrségre hárult. Ez utóbbiak feladata elsősorban az volt a népgyűlések biztosításával együtt, hogy megakadályozzák az olyan helyzetek kialakulását, amelyek felhatalmaznák a

katonaságot a beavatkozásra. A rendfenntartásra létrehozott, karhatalmi feladatokat is ellátó nemzetőrség megszervezése és működtetése is a forradalom kiemelkedő teljesítménye közé tartozik. Nemzetőri szolgálatra 20-50 év közötti vagyonos férfiakat köteleztek, akiket zászlóaljakra soroltak. 1848 májusában a Belügyminisztériumon belül kezdett működni az Országos Rendőri és Postaosztály, amely hat-hat tanácsost, fogalmazót, segédfogalmazót és nyolc titkárt foglalkoztatott. Szemere Bertalan a rendőrséget feladatuk alapján két részre osztotta, köz és magántárgyúakra, melyek közül az elsőbe tartozott a közcsend és rend állapota, ennek fenntartása stb. A rendőri személyzet tisztí ranggal felruházott tisztviselőkből és ügynökökből (ágens) állt. 1848 november 28-tól Madarász László, az O.H.B. tagja vezette az Országos Rendőri és Postaosztályt. Feladatának elvégzéséhez a belügyi rendőrséget is igénybe vette, amely 1848. december elejétől az Osztály keretében működött tovább. Madarász 1849. április 15-ig vezette az osztályt. 1848 decemberében a rendőri osztály levált a minisztériumról, és létrehozták az Országos Rendőri Hivatalt, melynek hatáskörébe a „közcsend és közbátorság” fenntartása mellett még sok egyéb feladatkör is tartozott, melyek elsősorban a jóléti rendészet körébe sorolhatók.

A főváros közvéleménye jól fogadta a Rendőri Hivatal felállítását. Feladataként került meghatározásra a „mindenféle poltici zavarok, bűnös irányzatú csoportozások és titkos gyülekezetek” létrejöttének megelőzése, felszámolása és a benne résztvevők elfogása, hatósági kézre juttatásuk. A hivatal intézkedései esetén, mind a nemzetőrségnek, mind pedig a katonaságnak, illetve az országos rendőrség tagjainak, hatóságok tisztségviselőinek a kért segítséget biztosítaniuk kellett.¹ A rendőri hivatal felállítása kapcsán megoszlottak a politikai vélemények. A háborús helyzetre tekintettel megnőtt a hivatal munkája az idegenek ellenőrzése terén is, emellett sok más feladatot is elláttak, ilyen volt a főváros mellett a nyugati határszél ellenőrzése is.²

Az 1849. május 1-jén ujjaalakult Belügyminisztériumnak ismét Szemere lett a tárcavezetője. – aki elrendelte az ország 24 rendőri kerületre történő felosztását, ezek élére rendőri felügyelők kinevezésével -, aki Hajnik Pált nevezte ki rendőrigazgatóvá. A korszerű rendőrségi szervezet ideája nagyrészt papíron maradt, mert a változó katonai helyzet és a politikai vezetők ellentéte miatt nem épült ki. Madarász meghatalmazottakat nevezett ki a nagyobb városokba és a magasabb katonai egységekhez, de a személye elleni hajsza, majd leváltása megakadályozta tervei megvalósításában. 1849-ben az Alfred zu Windisch-Grätz herceg tábornagy vezetésével hazánk területére érkező csapatok mellett, a rendfenntartást továbbra is a helyi közbiztonsági szervek, a városi rendőrkapitányságok végezték. Tavasszal érkezett meg Rudolf Köpp von Felsenthal bécsi rendőrfőbiztos és főparancsnok, aki a hadsereg-főparancsnokságán belül hozta létre a katonai és polgári központi bizottmány politikai osztályát. Az megalakult osztály felelős volt a felelősségre vonásokért és mindemellett pedig a politikai rendőrség feladatát is ellátta. Külön rendőri ügyosztály hoztak létre a magyarországi császári királyi hadsereg parancsnokágán belül, amelynek élén Felsenthal rendőrfőbiztos utódja állt, akinek utódja Eduard Podolsky. korábbi rendőrhivatalnok és a bécsi rendőr-igazgatóság biztosa lett. Tisztségét 1849-től látta el, és az ezt követő néhány évben meghatározó szerepkört töltött be a rendőrség és szervezése és annak működése terén, amely tevékenységét Bécsben is elismerték. A dualizmus idején a

¹ Urbán Aladár: Szabadság és rend Pest-Buda rendje és rendőrsége 1848-ban. Budapest, Argumentum. 2015. 51-53. o.

² Uo. 225-226. o.

közrendvédelem kifejezés az egész belügyi tevékenységet átfogta.³ A városi rendőrségnek az önkormányzatok határozták meg a feladatokat, ők biztosították működésük anyagi feltételeit és a lakosság segítségére számíthattak.

A Császári Zsandárság felállításáról az Alexander Bach által jegyzett 1849. június 8-iki császári rendelet határozott. Ennek alapján kezdődött el a Habsburg Birodalomban a központilag irányított rendvédelmi szervezet, a zsandár ezredek felállítása, amelynek szabályozása az 1850. január 18-án kiadott törvénnyel történt. 1849. június 22-én Haynau elrendelte Magyarországon a zsandárság/csendőrség osztrák mintájú felállítását.⁴ A zsandárság/csendőrség jogállását tekintve katonai rendfenntartó intézmény volt, ellenben az akkori rendőrséggel, amely a politikai hatóságnak számított.⁵ A csendőrök ellenőrzése nem csak a rendfenntartásra terjedt ki, hanem hivatásos besúgókra is, akiknek tevékenysége a hivatalnokokra is kiterjedt egészen a legfelsőbb rétegekig, kik között voltak egyházi főméltóságok és miniszterek is.

A Délvidék kitűnő elbeszélője – a méltatlanul mellőzött –, a régió közbiztonsági problémáival újságíróként és íróként foglalkozó Tömörkény István "Az iszákregement" című elbeszélésben röviden, de plasztikusan ábrázolja a zsandárokat: „*Ott született ez is az ötvenes évek zsandárvilágában, a lószőrűsíkú vitézek uralma alatt. Mikor Bonyhád parancsolt az osztrák poroszok karjának, s az a kard parancsolt a polgárságnak, úgy hogy ha kellett, sőt ha nem kellett is, le is sújtott... Ismeretes dolog, hogy ha három ember akkor összeállt az utcán, rögtön szétkergette őket a zsandár... A kocsmákban meg pláne nagy volt a felügyelet. Ott vigyázni kellett a zsandári szemnek, hallgatózni a fülnek, hogy a bortól hevült hazafiak nem szólják el magukat. És ha csak legkisebb célzás történt is arra, hogy fölvirrad még valaha, a zsandári jegyzőkönyv elővételével, az illojális alattvaló neve homlokráncolások és félelemgerjesztő köhögések között abba belejegyeztetett, szigorúan meghagyatván a név birtokosának, hogy holnap ennél és ennél a k. k. hivatalnál megjelenve, ott a fejére zuhanó dorgatóriumot jó szívvel elviselje, szintazonképpen a bankóknak bizonyos számát a k. k. Stadthauptmann markába lefizesse.*”⁶

Összességében elmondhatjuk, hogy a pandúroknak a 19. század sajtójában nem volt rossz híre. Egressy Gábor 1855-ben a pandúrokat a magyar népelet jellegzetes képviselőinek nevezte. Hazánkban a pandúrság intézménye a csendőrség megszervezésével jutott el fennállásának végéig. Felszámolására ekkor kezdődött meg belügyminiszteri leiratok alapján, amely egészen 1884-ig, az utolsó pandúrlaktanya bezárásáig tartott. Felszerelésüket és fegyvereiket ezt követően nyilvános árveréseken értékesítették.⁷

2. Bűnözés és bűnüldözés

A XIX. századi bűnüldözés eredménytelenségének okai között említhetjük a rendvédelmi szervek egységességnek hiányát, az intézmények szervezatlenségét, a

³ Czecze József: Borsod-Abaúj-Zemplén Megye rendvédelme, csendőrsége és rendőrsége. Bíbor kiadó, Miskolc, 2015. 19-24. o.

⁴ Uo.

⁵ Fülöp Zoltán: Csongrád megye rendőri szerveinek története. Bába Kiadó, Budapest, 2008. 17. o.

⁶ Tömörkény István: Az iszákregement, Szegedi Napló, 1886. ápr. 11. Forrás: www.szozat.org/index.php/emlekezet/tartalommutato/9058-tomorkeny-istvan-az-izsakregement (2018.03.20.)

⁷ Ernyes Mihály: A rendvédelem jogi szabályozása a dualizmusban. In: Boda József – Parádi József (szerk.) Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar állam rendvédelem-történetéből. NKE Szolgáltató Nonprofit Kft. Budapest, 2015. 90. o.

hatóságok gyenge fellépését az elkövetőkkel szemben. Korszaktól függetlenül megjelenő biztonsági kockázat, a párhuzamosan működő szervezetek közötti decentralizáltság és az információ áramlás hiánya, amely nem csak az eredményességet veszélyezteti, sőt magát a működést is ellehetetlenítheti. Meg kell említeni a korrupciót, az elkövetőkkel való összejátszást a részesedés reményében, de nem elhanyagolható a bűnüldözők képzettségének, felszereltségének, valamint a lakosság támogatásának hiánya is.⁸

A gyanús személyek nyilvántartása, a modern értelemben vett bűnügyi nyilvántartás is a XIX. századhoz köthető. *„A modern, a kriminalisztikában jórészt ma is használt azonosítási technikák 20. század elején történt kikristályosodását azonban a 19. század folyamán számos, az egyén identitásának felismerésére, rögzítésére és osztályozására tett kísérlet előzte meg.”*⁹

Ráday Gedeon, a megingott közrend helyreállítása érdekében Ferenc József által kinevezett királyi biztos már a megyékkel érkezését közlő levelében is előzetes intézkedéseket tett. Ezek közé tartozott a gyanús egyének személyleírásainak és lakhelyeinek jegyzékben foglalása, a közbiztonsági közegek állapota, száma és ezek felosztása.¹⁰ Ahogy napjainkban is, úgy már a 19. század közepén is kiemelkedő fontossággal bírt a bűncselekmények felderítését, a bűnelkövetők felkutatását segítő naprakész nyilvántartás működtetése. Történelmünkben ez jelentős előre lépésnek számított, hiszen nem csak a tettesek nyilvántartására került sor, hanem minden olyan személy összeírására is, akik összefüggésbe hozhatók voltak bűncselekmények elkövetésével.

A XIX. századi bűnelkövetők legnagyobb csoportját a betyárok alkották, akiket Kriskó Edina a társadalmon kívüliek legnagyobb csoportjának aposztrofált, akiknek utánpótlását a pásztorok és katonaszökevények jelentették. Már velük kapcsolatban is megfogalmazódott problémaként a korban létező bűnüldöző intézmények működése, az összehangoltság és egységesség hiánya, az alacsony bérek miatt korrupcióra hajlamosabb csendbiztosok, a képzettség hiánya, amelyek fő oknak tekinthetők a betyárok elterjedésében.¹¹

Az orgazdák működése és a korrupció a XIX. században is elválaszthatatlan volt egymástól.¹² A hatóságok minden igyekezetükkel próbálták elejét venni a törvénysértő háttértevékenységeknek, hogy elszigeteljék a bűnözői csoportokat, nehezsítsék a megélésüket. Például a rablásokból származó javak felvásárlását már megannyi orgazdai végezte, mint kocsmárosok, molnárok, pásztorok; alkalmanként nemesek, tisztségviselők láttak el őket élelmiszerekkel, fegyverekkel és lőszerrel. Ezek megszüntetésére rendszeressé váltak a gyéren lakott területek, a tanyavilágok ellenőrzése, a falvakban éjszakai őrsek felállítását rendelték el, továbbá tilalmakat vezettek be ló és kocsi tartásra, illetve rablókra jellemző ruházat viselésére.¹³ Ráday a bűncselekmények felszámolása során kimutatásokat

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. (MOL) K 151 1. cs. 1869. IV. 12620 sz.

⁹ Perényi Roland: A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896-1914. Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány – L'Harmattan. Budapest, 2012. 60. o.

¹⁰ MOL K 151 1. cs. 1869. 23. sz.

¹¹ Kriskó Edina: A rendőrség társadalmi rendeltetése és a rendőrségi kommunikáció. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola Kommunikáció Program. Pécs, 2012. 74. o.

¹² Betyárvilág Magyarországon In: Soós Kálmán (szerk.) Modell és valóság. Antall József Tudásközpont. Budapest, 2015. 82. o.

¹³ Hudi József: Betyárvilág Magyarországon. Bűnözés és társadalom a reformkorban. 1990. Forrás: www.rubicon.hu/magyar/oldalak/betyarvilag_magyarorszagon_bunozes_es_tarsadalom_a_reformkorban/ (Letöltés ideje: 2017.04.30.)

kért a kereskedőktől az eladott és felvásárolt javakra vonatkozóan.¹⁴ „- És mégsem végeztem semmit. A rablók, a tolvajok mind kézre kerültek, a bűnök kivilágosultak; de hova lett az a tömérdek összerabolt kincs? Még egy ember hiányzik az egész pokolgépből: az, aki az egészet fűti. De annak is nyomában vagyok. Kissé magasan áll; de mégis megfogom.” – érezte át és érzékelte a problémát Jókai Mór aki a Rádayt megszemélyesítő Lándory Bertalan szájában adta ezeket a sorokat a Lélekidomár című regényében.¹⁵

Ráday a rendvédelmi szervek korabeli korrupciója ellen is megpróbált küzdeni, bevett módszere volt, hogy álruhába bújva embereivel figyelte a pandúrokat. Csárdákban megbújva betyárként öltözve várták egy rendfenntartó érkezését. Nem ellenkeztek, kis ellenállás után hagyták magukat elfogni, majd kísérletet tettek megvesztegetni az elfogó pandúrokat. Ellenőrzése egészen a felsőbb tisztségekig terjedt, személyesen figyelte a főbírok megbízhatóságát is.¹⁶

A XIX. századot is a vagyon elleni bűncselekmények dominanciája jellemezte. A letartóztatottak 90-95 százaléka lopásért került börtönbe. Kiemelkedett a zsebtolvajok elszaporodására, akiknek bő zsákmányt biztosítottak a nagyváros zsúfolt helyszínei: a vásárok, a piac, a gőzhajó, a mutatóványosbódé környéke. A negyvenes években az országos vásárookra már külföldről is érkeztek zavarosan halászók. Kihhasználva, hogy a gyerekek enyhébb büntetésre számíthatnak, gyakran őket küldték lopni szülei vagy felnőtt cinkosaik. A kétes hírű szórakozóhelyek elmaradhatatlan vendégei közé tartoztak a hivatásos hamiskártyások és a prostituáltak. A kiegyezést követően a lassan világvárossá formálódó Budapesten is megjelentek a korra jellemző bűnözési formák. A csalás, átverés, a mennyiségi növekedés mellett a minőségi változás, például az úgynevezett „fehérgalléros bűnözés” megjelenése és az ellenük való harc új módszereket, korszerűbb szervezetet, elkötelezett és felkészültebb embereket követelt.¹⁷

Budapest egyesítése (1873) előtt a belső városban nem sok rendőrt lehetett látni nagyrésztük a városházi főkapitány épületében állomásozott. Néhány fő teljesített szolgálatot a hajóállomáson a Kristóf és a Barátok terén, valamint a Kecskeméti és Hatvani kapunál. „Az 1860-as években a 46 őrhely nagyobb része az akkori külső területekre, a Lipót-, Teréz-, József- és Ferencváros belső részeire esett. Ezt egészítette ki az a 17 lovasrendőr, akik főleg a külső területeken portyáztak.”¹⁸ A megnövekedett rendőri jelenlét az 1880-as évek közepétől állandósult. Nappal állandó őrszemek, éjjel járőrök teljesítettek szolgálatot, a boltokat éjszaka a rendőrségtől független kereskedők által fenntartott bolti őrség vigyázta.

Az erőszak alkalmazása ellen többen is megszólaltak a rendészeti tisztségviselők közül. Osváth Pál- 1861-től bihari csendbiztos - többször hangot adott annak a rendőrségtől idegennek tartott militarista szemléletnek, szervezeti struktúrának: „A katonától is azt kívánám, hogy jobb polgár legyen, mint katona, és a rendőrré nézve, ki polgártársai belbékéje biztosítására állítatott elő, még szigorúbban megkívánom az óvatosságot, mit ha kell, s ahol kell, nem hánja-vetiségből, hanem csupán a veszélyezett társadalom vagy egyesek belnyugalmát fegyveres kézzel megtámadók és a saját életére törők ellenében változtasson erőszakká. Egyszóval e tárgyban véleményem az, hogy többet ér a

¹⁴ Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2007. 98. o.

¹⁵ Jókai Mór: A szegedi betyárper. In: Jókai Mór összes művei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 27. o.

¹⁶ Nagy Czirok László: Betyárélet a Kiskunságon. Magvető Kiadó, Budapest, 1965. 23-25. o.

¹⁷ Csapó Csaba: A csendőrség és a városok 1881-1914 In: Parádi József (szerk.) Rendvédelem-történeti Hírlevél. Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2012. 67-70. o.

¹⁸ Perényi Roland: A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896-1914. Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány – L'Harmattan, Budapest, 2012. 163. o.

rendőrségnél egy rendőrnek született, vagy magát annak képzett ügyes egyén, mint száz vasas katona."¹⁹

Recsky András csendbiztosnak fontos szerep jutott a tiszaezlári koholt vérvád-per nyomozása során, az ő feladatai közé tartozott a koronatanú, 14 éves Scharf Móric „szóra bírása”. Környezete és családja szelíd természetű embernek ismerte, de mindemellett hetykének és alkoholos befolyásoltság esetén házsártosnak is. Erőszakosnak és durvának végképp nem tartották. Bármennyire is nem illett hozzá csendbiztosi hivatása, de az alkalomadtán szükséges testi erőt igénylő kihallgatástól nem riadt vissza. Esetében mindez a zsidó fiú vallatásánál mutatkozott meg.²⁰ Nem vonva kétségbe a nemesi becsületszót, Recsky maga a témával kapcsolatban mindig azt mondta: „*soha egy újjal nem nyúlt Scharf Móricho.*”²¹

Scharf kezdetben félt az események megvallásáról és családja, közössége bosszújától, ezért hosszú időn át nem vallott. A tárgyaláson a vallomással kapcsolatos elnöki párbeszéd a fiúval a következőképpen hangzott: „*Recsky csendbiztos bántotta-e, azt válaszolta: „Nem bántott. Elnök: Ütött-e valaki? Móric: Nem.*”²² Azonban nem feledhetjük, hogy a fiút a tárgyalásig mindvégig Henter várnagy felügyelete alatt tartották, elszakítva szüleitől és örökös rabsággal riogatva őt a Nyíregyházi börtönben. Szabadlábra kerülése után többször beszélt a történekről. „*Recsky és Péczely kérdésekkel bombázták, és aztán Nagyfaluban állandóan ijesztgették és szemrehányással illették, hogy miért nem mondd már ki, hogy megölték...*” További kérdésre hogy miként hagyhatta, hogy ilyen vallomást húzzanak ki belőle, így válaszolt: „*Salamon bácsi, tapasztalatlan falusi fiatalember voltam, nem tudtam, mi kerekedik abból.*”²³ „*A hatalmas csendbiztos valósággal nekem ugrott. Megrázott a vállamnál fogva és ledobott a földre. A korbáccsal arcomba vágott, aztán megint felrántott és irtózatos ordítás közepette gyalázni és szidni kezdett.*”²⁴

¹⁹ Osváth Pál: „Pandúrkorom emlékei”...és egyéb írások. Helikon Kiadó Kft. Budapest, 2010. 279-281. o.

²⁰ Kövér György: A tiszaezlári dráma. Orsis Kiadó. Budapest, 2011. 373-375. o.

²¹ Uo. 375. p.

²² T-E (Napi Értesítő), Scharf Móric, 1883. jún. 22.; uo. 1883. jún. 21. In: Kövér György: A tiszaezlári dráma. Orsis Kiadó. Budapest, 2011. 380. o.

²³ Fordítás Németből. OSzK Kt Levelestár, Scharf Salamon – Dr. Heumann Ignác (Csurgó, 15. Aug. 1883). In: Kövér György: A tiszaezlári dráma. Orsis Kiadó. Budapest, 2011. 381. o.

²⁴ Scharf Móric: Emlékeim. Egyenlőség, 1927. nov. 19. In: Kövér György: A tiszaezlári dráma. Orsis Kiadó. Budapest, 2011. 381. o.